

EGY SZERSZÁMGEOMETRIAI PROBLÉMA MATEMATIKAI MEGOLDÁSA

IEJ. DRAHOS ISTVÁN,¹⁾ HORNYIK LÁSZLÓ¹⁾ és HOSSZÚ MIKLÓS¹⁾

Bevezetés

A szerszámkészítő feladatai közé tartozik csavartfelületet (pl. orsó-, csigafúrót, ferde és nyilas fogazású homlokfogaskerekek stb.) előállító maró, illetve köszörülő szerszám készítése.²⁾ A maró szerszám (tárcsa vagy ujjmaró) élei forgásfelületen helyezkednek el. Az élek helyzete ezen a forgásfelületen a maró profiljának kialakítása szempontjából közömbös. Ugyancsak forgásfelület a köszörülő felülete is. A szerszámprofil kialakításához elegendő, ha nem a szóban forgó szerszámot, hanem annak tengelye körüli forgásakor súrolt felületet, marófelületet, köszörülőfelületet — vagy mivel a továbbiakban e kettő között különbséget tennünk szükségtelen — a szerszám forgásfelületet adjuk meg. Ezzel nyilván egyenértékű, ha a szerszám és a munkadarab ún. érintkezési vagy megmunkálási vonalát adjuk meg, melynek forgatásával nyerjük a szerszám forgásfelületet. Hasonló módon elegendő a szerszám tengelyére illeszkedő sikkal való metszésvonal, az ún. profilgörbe megadása.

A dolgozat célja általában hengeren képzett állandó emelkedésű adott csavarfelületet érintő forgásfelület meghatározása. Az 1. §-ban általános vonalfelületre oldjuk meg a feladatot, a 2. §-ban a csavarfelületet és ujjmarót mint speciális esetet vizsgáljuk, és egy példán, a lapos csavarfelület esetén megmutatjuk a számítás részletezését is, s végül a 3. §-ban megadjuk a ferde fogazású hengeres fogaskerék készítéséhez szükséges szerszám érintkezési vonalának, illetve profilgörbéjének paraméteres egyenletét.

A probléma a DIMÁVAG-ban vetődött fel. Ferde fogaskerék marásával kapcsolatban a kérdés megoldásával foglalkozott SALÁNKY JÓZSEF, aki diplomatervében egy szerkesztésen alapuló számítást dolgozott ki [4]. Egy közelítő eljárást talált még előzőleg DR. SZENICZEI LAJOS; speciális csavarfelületek esetén foglalkozott a probléma megoldásával [3]. Ujjmaró szerkesztési eljárást lehet találni [2]-ben és [6]-ban.

¹⁾ Miskolc, Nehézipari Műszaki Egyetem, Ábrázoló Geometriai, Gépgyártás Technológiai, illetve Matematikai Tanszék.

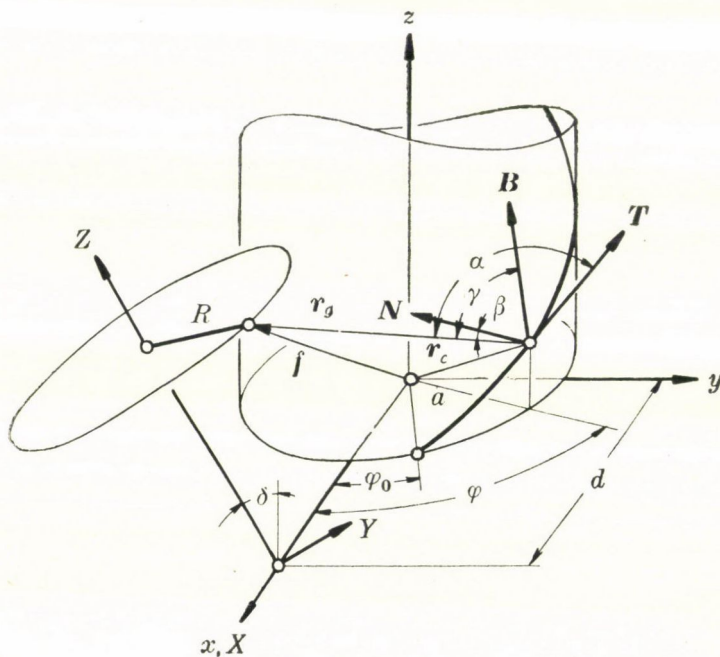
²⁾ Ebben a dolgozatban tisztán matematikai tárgyalásra korlátozódunk, a technikai részletek iránt érdeklődő olvasót a [2], [3], [6] alatti dolgozatokra utaljuk. Feltételezzük, hogy az olvasó tisztában van a maró és köszörülő megmunkálás lényegével, ezért ezzel nem is foglalkozunk, csupán azt emeljük ki, ami tárgyalásunk folyamán nélkülözhetetlen.

1. §. Vonalfelületet kialakító szerszám érintkezési vonala

1. Előtolással és forgatással kialakítható felületek. Vizsgáljuk meg azt a kérdést, milyen felületet lehet köszörüléssel vagy marással kialakítani, ha a hengeres munkadarabot állandó z tengelye körül állandó ω szögsebességgel forgatjuk, s egyidejűleg z irányában állandó c sebességgel előtoljuk, miközben a szerszám csupán saját tengelye körül forog. Nyilván csak olyat, mely egy a sugarú hengerre írt

$$(1) \quad \mathbf{r}_c = \left\{ a \cos \varphi; a \sin \varphi; \frac{c}{\omega} (\varphi - \varphi_0) \right\}, \quad \varphi = \varphi_0 + \omega t$$

csavarvonalon mozgatva önmagába megy át (1. ábra). Az ilyen felületet úgy származtatjuk, hogy a csavarvonal egy pontjához rögzített [1] kísérő három-éllel arányos

1. ábra.

$$(2) \quad \mathbf{T} = \frac{d\mathbf{r}_c}{d\varphi} = a \{ -\sin \varphi; \cos \varphi; k \}, \quad k = \frac{c}{a\omega},$$

$$\mathbf{N} = \sqrt{1+k^2} \frac{d\mathbf{T}^0}{d\varphi} = a \{ -\cos \varphi; -\sin \varphi; 0 \},$$

$$\mathbf{B} = \frac{1}{ka} \mathbf{T} \times \mathbf{N} = a \left\{ \sin \varphi; -\cos \varphi; \frac{1}{k} \right\}$$

vektorok által alkotott koordináta-rendszerben felírjuk egy

$$(3) \quad \mathbf{r}_g(\lambda, \varphi) = p(\lambda) \mathbf{T}(\varphi) + q(\lambda) \mathbf{N}(\varphi) + s(\lambda) \mathbf{B}(\varphi)$$

felületi görbe egyenletét, és azt a csavarvonalhoz rögzítve a z irányában c sebességgel mozgatjuk, s körülötte ω szögsebességgel forgatjuk. A görbe ekkor az

$$(4) \quad \mathbf{f}(\lambda, \varphi) = \mathbf{r}_c + \mathbf{r}_g$$

felületet sűrölja.

Ha pl.

$$(5) \quad \mathbf{r}_g = \lambda \mathbf{N} \text{ vagy } \lambda \mathbf{T},$$

akkor az

$$(6) \quad \mathbf{f}_c = a \{ (1 - \lambda) \cos \varphi; (1 - \lambda) \sin \varphi; k(\varphi - \varphi_0) \}$$

lapos csavarfelületet, illetve egy ferde fogaskerék egyik fogának

$$(7) \quad \mathbf{f}_c = a \{ \cos \varphi - \lambda \sin \varphi; \sin \varphi + \lambda \cos \varphi; k(\varphi - \varphi_0 + \lambda) \}$$

felületét nyerjük. Az utóbbi a $z = h$ síkokból az

$$(8) \quad x = a(\cos \varphi - \lambda \sin \varphi),$$

$$y = a(\sin \varphi + \lambda \cos \varphi), \quad \lambda = \varphi_0 - \varphi_1 + \frac{h}{ka}$$

körevolvenseket vágja ki.

2. Általános felület tengely körüli forgatása közben burkolt felület.

Helyezzük el a szerszám forgástengelyét úgy, hogy az x tengely irányában d távolságra essék a z tengelytől, s vele δ szöget alkosson. Vizsgáljuk azt a kérdést, hogyan kell megválasztani a szerszám forgásfelületének profilgörbéjét, ha előírt felületet kívánunk kialakítani. E célból rögzítsünk a szerszámhoz egy koordináta-rendszert: legyen $X = x$, Z a szerszám tengelye, Y pedig velük jobb sodrású, derékszögű koordináta-rendszert alkotó tengely (1. ábra). Az X , Y , Z rendszerben pl. a csavarfelület egyenlete:

$$X_f = x - d,$$

$$(9) \quad Y_f = y \cos \delta + z \sin \delta, \quad \mathbf{f} = \{x; y; z\} = \mathbf{r}_c + \mathbf{r}_g,$$

$$Z_f = -y \sin \delta + z \cos \delta.$$

A maróhoz rögzített koordináta-rendszerben szemlélve a megmunkálás során fellépő mozgásokat, a csavarfelület az előtolás és z körüli forgatás alkalmával önmagába megy át, tehát úgy viselkedik, mintha mozdulatlan volna. A szerszám forgása e koordináta-rendszerben a csavarfelület Z körüli forgásában nyilvánul meg. Válasszunk ki f -en egy rögzített φ -hez tartozó $\mathbf{f}_0 = \mathbf{r}_c(\varphi) + \mathbf{r}_g(\lambda, \varphi)$ görbét, kiküszöbölve a paramétert:

$$(10) \quad \begin{aligned} X &= X_f(\lambda, \varphi), & Y &= Y_f(\lambda, \varphi), & Z &= Z_f(\lambda, \varphi), \\ X &= F(Z, \varphi), & Y &= G(Z, \varphi). \end{aligned}$$

Ezt Z körül forgatva, az

$$(11) \quad X^2 + Y^2 = F^2 + G^2 = R^2$$

forgásfelületet nyerjük, mely azt fejezi ki, hogy forgás közben a Z -től való R távolság változatlan. Nyilván ez érvényes csavarfelületnél általánosabb felület esetén is. Különböző paraméterekhez tartozó r_c -ket és r_g -ket tekintve forgásfelületek egyparaméteres seregét nyerjük, melynek burkoló felülete éppen a szerszám felülete. A burkoló felületet az

$$(12) \quad X^2 + Y^2 = R^2 = \varrho, \quad \frac{\partial \varrho}{\partial \varphi} = 0$$

egyenletrendszer szolgáltatja, amely más szóval azt fejezi ki, hogy egy rögzített $Z = Z_0$ síkmetszeten a Z -hez legközelebb eső, tehát φ függvényeként szélsőértéket szolgáltató r_g pontja írja le Z körüli forgása közben a szerszám $Z = Z_0$ magasságú körmetszetét.

Tehát végeredményben, feltéve, hogy létezik egyáltalán a kívánt tulajdonságú szerszám, mikor is az R^2 függvénynek a kialakítandó részhez tartozó szakaszon van szélsőértéke,³⁾ és az ott éppen abszolút minimum, a szerszám profilgörbéjének paraméteres egyenlete:

$$(13) \quad X = R(\Phi, \varphi), \quad Z = \Phi(\varphi),$$

ahol $Z = \Phi(\varphi)$ az

$$(14) \quad F \frac{\partial F}{\partial \varphi} + G \frac{\partial G}{\partial \varphi} = 0$$

egyenlet megoldása, és $R^2 = F^2 + G^2$, miközben F, G az (1), (3), (4) alatt megadott felület X, Y, Z rendszerbeli (9), (10) alatt értelmezett egyenlete.

(10) figyelembevételével rögtön felírhatjuk az érintkezési vonal

$$(15) \quad Z = \Phi(\varphi), \quad X = F(\Phi, \varphi), \quad Y = G(\Phi, \varphi)$$

egyenletét is, melyen a szerszám és a felület érintkezik. (15) nyilván kielégíti a (10₂) felület egyenletét és a szerszám forgásfelület egyenletét is, hiszen a (13) profilgörbe a (15) érintkezési vonal Z körüli forgatásával származtatható oly módon, hogy a forgásfelület X, Z síkmetszetét tekintjük, ami éppen (13). Az érintkezési vonal mutatja meg, hogy a csavarfelület mekkora részét lehet egy adott marótengely elhelyezéssel megmunkálni.

³⁾ (12₂) a lokális szélsőérték létezésének csak szükséges feltétele. Elégséges feltétel (12₂) és pl. $\partial^2 \varrho / \partial \varphi^2 \neq 0$ fennállása. A lokális minimum létezése természetesen még nem biztosítja abszolút minimum létezését, vagyis előfordulhat, hogy a maró lokálisan jól alakítja ki a kívánt felületet, másutt viszont elrongálja; így nincs is minden felület és marótengely elhelyezés esetén megoldása a feladatnak. A gyakorlatban előforduló véges felületdarabok megmunkálásának lehetőségét ezen szempontok figyelembevételével kell eldönteni esetenként, alkalmasan megválasztva a marótengely helyzetét. (Lásd pl. a 3. § végén az 1. megjegyzést.)

3. Specializálás vonalfelületre. Írjuk fel pl. egy

$$(16) \quad \begin{aligned} X_f &= x_0(\varphi) + \lambda x_1(\varphi) , \\ Y_f &= y_0(\varphi) + \lambda y_1(\varphi) , \\ Z_f &= z_0(\varphi) + \lambda z_1(\varphi) \end{aligned}$$

vonalfelület esetén a (13) megoldást.

Most a (10_2) -ben szereplő függvények:

$$(17) \quad \begin{aligned} F(Z, \varphi) &= \frac{Zx_1}{z_1} + x_0 - \frac{z_0x_1}{z_1} = ZA_1 + B_1 , \\ G(Z, \varphi) &= \frac{Zy_1}{z_1} + y_0 - \frac{z_0y_1}{z_1} = ZA_2 + B_2 , \end{aligned}$$

tehát (14) a következő másodfokú egyenletre vezet:

$$(18) \quad (ZA_1 + B_1)(Z\dot{A}_1 + \dot{B}_1) + (ZA_2 + B_2)(Z\dot{A}_2 + \dot{B}_2) = 0 ,$$

melyből $(-z_1^3)$ -nal való szorzás után

$$(19) \quad UZ^2 + VZ + W = 0 ,$$

ahol

$$(20) \quad \begin{aligned} U &= \begin{vmatrix} x_1 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_1 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & z_1 & \dot{z}_1 \end{vmatrix} , \\ V &= \begin{vmatrix} x_1 & y_1 & \dot{y}_0 & \dot{y}_1 \\ -y_1 & x_1 & \dot{x}_0 & \dot{x}_1 \\ 0 & z_1 & \dot{z}_0 & \dot{z}_1 \\ 0 & 0 & z_0 & z_1 \end{vmatrix} - \begin{vmatrix} z_0 & z_1 & 0 & 0 \\ x_0 & x_1 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & -y_1 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & 0 & z_1 & \dot{z}_1 \end{vmatrix} , \\ W &= \begin{vmatrix} z_0 & z_1 & 0 & 0 & 0 \\ x_0 & x_1 & y_1 & \dot{y}_0 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & -y_1 & x_1 & \dot{x}_0 & \dot{x}_1 \\ 0 & 0 & z_1 & \dot{z}_0 & \dot{z}_1 \\ 0 & 0 & 0 & -z_0 & -z_1 \end{vmatrix} . \end{aligned}$$

Erről egyszerű számolással meggyőződhetünk, ha pl. az utolsó determinánst az első két oszlop szerint kifejtjük LAPLACE tételének felhasználásával [5], s figyelembe vesszük, hogy

$$z_1 B_1 z_1^2 \dot{B}_1 = \begin{vmatrix} x_0 & x_1 \\ z_0 & z_1 \end{vmatrix} \left(\begin{vmatrix} \dot{x}_0 & x_1 \\ \dot{z}_0 & z_1 \end{vmatrix} - z_0 \begin{vmatrix} \dot{x}_1 & x_1 \\ \dot{z}_1 & z_1 \end{vmatrix} \right)$$

stb. Tehát most a (13) megoldás (19)-ből:

$$(21) \quad \begin{aligned} x &= \sqrt{F^2 + G^2}, \\ Z &= \frac{-V \pm \sqrt{V^2 - 4UW}}{2U}, \end{aligned}$$

ahol F, G a (17) alatt van megadva, U, V, W a (20) alatti, míg x_i, y_i, z_i a (16) vonalfelület egyenletében szereplő függvények.

(21₂)-ben a négyzetgyököt olyan előjellel kell venni, amely $\varrho(Z, \varphi)$ -re minimumot ad, vagyis amelyikre fennáll

$$\frac{\partial^2 \varrho}{\partial \varphi^2} > 0.$$

(21) helyett sok esetben hasznosabb a (21)-et különben következményként tartalmazó

$$(22) \quad \begin{aligned} Z &= \frac{-V \pm \sqrt{V^2 - 4UW}}{2U} = \Phi(\varphi), \\ X &= F(\Phi, \varphi) = \frac{\Phi x_1}{z_1} + x_0 - \frac{z_0 x_1}{z_1}, \\ Y &= G(\Phi, \varphi) = \frac{\Phi y_1}{z_1} + y_0 - \frac{z_0 y_1}{z_1} \end{aligned}$$

érintkezési vonal egyenlete, melyen a megmunkálás történik, s melynek Z körüli forgatása adja a szerszám forgásfelületet, s e forgásfelület X, Z , síkmetszete éppen a (21) alatti profilgörbe.

2. §. A számítás menete csavarfelület, illetve ujjmaró esetén

1. A képletekben szereplő kifejezések felírása csavarfelület és speciálisan lapos csavarfelület esetén. Legyen speciálisan r_g egy egyenes, amely illeszkedik a csavarvonalra, és (T, N, B) -vel állandó α, β , illetve γ szöget zár be (1. ábra):

$$(23) \quad \begin{aligned} r_g &= \lambda pT + \lambda qN + \lambda sB, \\ p &= \cos \alpha, \quad q = \cos \beta, \quad s = \cos \gamma, \end{aligned}$$

akkor a (9) felület:

$$(24) \quad \begin{aligned} X_f &= a \cos \varphi - d + \lambda a [-(p-s) \sin \varphi - q \cos \varphi], \\ Y_f &= a \sin \varphi \cos \delta + ak(\varphi - \varphi_0) \sin \delta + \\ &\quad + \lambda a \{[(p-s) \cos \varphi - q \sin \varphi] \cos \delta + \left(pk + \frac{s}{k}\right) \sin \delta\}, \\ Z_f &= -a \sin \varphi \sin \delta + ak(\varphi - \varphi_0) \cos \delta + \\ &\quad + \lambda a \{[-(p-s) \cos \varphi + q \sin \varphi] \sin \delta + \left(pk + \frac{s}{k}\right) \cos \delta\}, \end{aligned}$$

tehát a (16) vonalfelületet jellemző függvények :

$$\begin{aligned}
 (25) \quad & x_0 = a \cos \varphi - d , \\
 & x_1 = - a c_1 \cos (\varphi - \varepsilon) , \\
 & y_0 = a [\cos \delta \sin \varphi + k(\varphi - \varphi_0) \sin \delta] , \\
 & y_1 = a [- c_1 \cos \delta \sin (\varphi - \varepsilon) + c_2 \sin \delta] , \\
 & z_0 = a [- \sin \delta \sin \varphi + k(\varphi - \varphi_0) \cos \delta] , \\
 & z_1 = a [c_1 \sin \delta \sin (\varphi - \varepsilon) + c_2 \cos \delta] ,
 \end{aligned}$$

ahol

$$(26) \quad c_1 = \sqrt{1 - 2ps} , \quad c_2 = pk + \frac{s}{k} , \quad \cos \varepsilon = \frac{a}{c_1} .$$

Ha pl. speciálisan lapos csavarfelületet kívánunk kialakítani, akkor

$$(27) \quad p = s = 0 , \quad q = 1 ,$$

tehát

$$(28) \quad c_1 = 1 , \quad c_2 = 0 , \quad \cos \varepsilon = 1 , \quad \varepsilon = 0 .$$

Így kapjuk, hogy

$$\begin{aligned}
 (29) \quad & x_0 = a \cos \varphi - d , \\
 & x_1 = - a \cos \varphi , \\
 & y_0 = a [\cos \delta \sin \varphi + k(\varphi - \varphi_0) \sin \delta] , \\
 & y_1 = - a \cos \delta \sin \varphi , \\
 & z_0 = - a [\sin \delta \sin \varphi + k(\varphi - \varphi_0) \cos \delta] , \\
 & z_1 = a \sin \delta \sin \varphi ,
 \end{aligned}$$

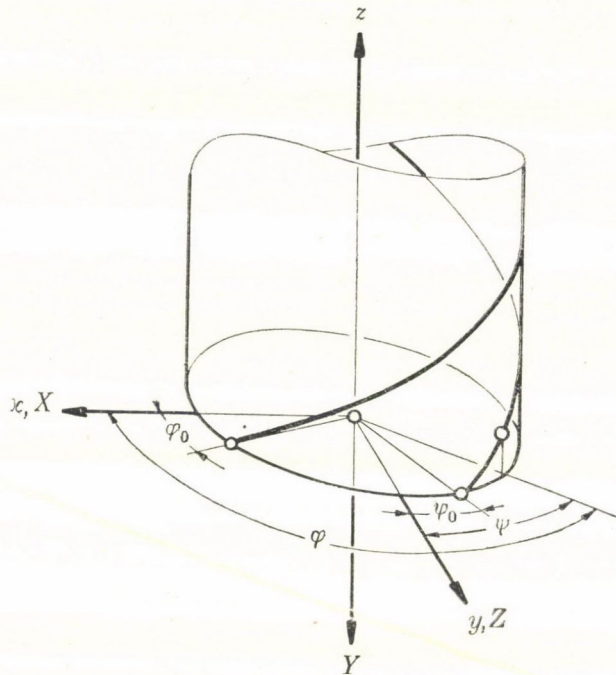
és

$$\begin{aligned}
 (30) \quad & \dot{x}_0 = - a \sin \varphi , \\
 & \dot{x}_1 = a \sin \varphi , \\
 & \dot{y}_0 = a [\cos \delta \cos \varphi + k \sin \delta] , \\
 & \dot{y}_1 = - a \cos \delta \cos \varphi , \\
 & \dot{z}_0 = a [- \sin \delta \cos \varphi + k \cos \delta] , \\
 & \dot{z}_1 = a \sin \delta \cos \varphi
 \end{aligned}$$

stb.

2. Speciálizálás ujjmaróra. Lapos csavarfelületet kialakító ujjmaró profilkörbájének paraméteres egyenlete. Az ujjmarót (2. ábra) úgy tárgyalhatjuk, mint a tárcsamaró speciális esetét, midőn

$$(31) \quad d = 0 , \quad \delta = - \frac{\pi}{2} , \quad \varphi_0 = \frac{\pi}{2} + \varphi_0 , \quad \varphi = \psi + \frac{\pi}{2} .$$

2. ábra.

Ekkor a lapos csavar esetén a (29)—(30) alatti képleteink a következő módon alakulnak :

$$\begin{aligned}
 x_0 &= -a \sin \psi \\
 x_1 &= a \sin \psi \\
 y_0 &= ak(\psi - \psi_0) \\
 y_1 &= 0 \\
 z_0 &= a \cos \psi \\
 z_1 &= -a \cos \psi
 \end{aligned}
 \tag{32}$$

tehát (17) szerint

$$\begin{aligned}
 F &= -Z \operatorname{tg} \psi, \\
 G &= -ak(\psi - \psi_0),
 \end{aligned}
 \tag{33}$$

melyekkel megalkothatjuk a (12) szerinti

$$\varrho(Z, \psi) = R^2 = F^2 + G^2 = (Z \operatorname{tg} \psi)^2 + a^2 k^2 (\psi - \psi_0)^2
 \tag{34}$$

függvényt. Ennek szélsőértékét ez esetben egyszerűbb közvetlenül kiszámolni, s nem az általában levezetett (20) alatti determinánsok kifejtésével. Egyéb

példákban természetesen általában nem kapunk ilyen egyszerű képletet, ezért a további számítást más esetben érdemesebb úgy végezni, hogy konkrét ψ számértéket helyettesítünk, s így számítjuk a profilgörbe néhány pontjának koordinátáit. Ebben az egyszerű speciális esetben azonban kényelmesebb, ha ψ értékével általában számolunk, s nem adott helyettesítési érték mellett.

A szélsőérték létezéséhez szükséges

$$(35) \quad \frac{\partial \rho}{\partial \psi} = 2 Z \operatorname{tg} \psi \frac{Z}{\cos \psi} + 2 a^2 k^2 (\psi - \psi_0) = 0$$

fennállása, melyből Z meghatározására a

$$(36) \quad Z^2 + (\psi - \psi_0) a^2 k^2 \cos^2 \psi \operatorname{cotg} \psi = 0$$

egyenletet nyerjük, vagyis egyszerű számolás után a profilgörbe paraméteres egyenlete az R, Z koordináta-rendszerben:

$$(37) \quad \begin{aligned} Z &= ak \cos \psi \sqrt{(\psi_0 - \psi) \operatorname{ctg} \psi} , \\ R &= ak \sqrt{(\psi_0 - \psi) (\psi_0 - \psi + \sin \psi \cos \psi)} . \end{aligned}$$

A (37) képletből leolvasható, hogy más hengersugarat választva, az alkalmas felület kialakító szerszám profilgörbéje a Z, R koordináta-rendszerben arányosan változik.

3. §. Ferde fogazású hengeres fogaskerék szerszámprofilja

Mint (5), (7) alatt említettük, az $\mathbf{r}_g = \lambda \mathbf{T}$ választással nyerjük a ferde fogazású fogaskerék felületet, azaz ez esetben

$$(38) \quad p = 1 , \quad q = s = 0 ,$$

tehát (26) szerint

$$(39) \quad c_1 = 1, \quad c_2 = k, \quad \varepsilon = \pi/2 ,$$

s következőleg (25)-ből kifolyólag

$$(40) \quad \begin{aligned} x_0 &= a \cos \varphi - d , & \dot{x}_0 &= - a \sin \varphi , \\ x_1 &= - a \sin \varphi , & \dot{x}_1 &= - a \cos \varphi , \\ y_0 &= a [\cos \delta \sin \varphi + k(\varphi - \varphi_0) \sin \delta] , & \dot{y}_0 &= a(\cos \delta \cos \varphi + k \sin \delta) , \\ y_1 &= a(\cos \delta \cos \varphi + k \sin \delta) , & \dot{y}_1 &= - a \cos \delta \sin \varphi , \\ z_0 &= a [- \sin \delta \sin \varphi + k(\varphi - \varphi_0) \cos \delta] , & \dot{z}_0 &= a(- \sin \delta \cos \varphi + k \cos \delta) , \\ z_1 &= a(- \sin \delta \cos \varphi + k \cos \delta) , & \dot{z}_1 &= a \sin \delta \sin \varphi . \end{aligned}$$

Megfigyelhetjük itt az

$$(41) \quad \dot{x}_0 = x_1, \quad \dot{y}_0 = y_1, \quad \dot{z}_0 = z_1$$

összefüggéseket, melyek, mint látni fogjuk, döntő jelentőségűek, és nagymértékben jellemzik is a ferde fogazású fogfelületeket.⁴⁾ A (41) felhasználásával igen egyszerűen számítható a (20) alatti V , W :

$$(42) \quad V = \begin{vmatrix} x_1 & y_1 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_1 & x_1 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & z_1 & z_1 & \dot{z}_1 \\ 0 & 0 & z_0 & z_1 \end{vmatrix} - \begin{vmatrix} z_0 & z_1 & 0 & 0 \\ x_0 & x_1 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & -y_1 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & 0 & z_1 & \dot{z}_1 \end{vmatrix} = -z_0 U - \Delta,$$

$$W = \begin{vmatrix} z_0 & z_1 & 0 & 0 & 0 \\ x_0 & x_1 & y_1 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & -y_1 & x_1 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & 0 & z_1 & z_1 & \dot{z}_1 \\ 0 & 0 & 0 & -z_0 & -z_1 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} z_0 & z_1 & 0 & 0 & 0 \\ x_0 & x_1 & y_1 & 0 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & -y_1 & x_1 & 0 & \dot{x}_1 \\ 0 & 0 & z_1 & 0 & \dot{z}_1 \\ 0 & 0 & 0 & -z_0 & -z_1 \end{vmatrix} = z_0 \Delta,$$

tehát a (21) megoldásban szereplő diszkrimináns:

$$(43) \quad V^2 - 4UW = z_0^2 U^2 + 2z_0 U\Delta + \Delta^2 - 4z_0 U\Delta = (z_0 U - \Delta)^2 = (z_1 D)^2,$$

ahol

$$(44) \quad D = \begin{vmatrix} x_0 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & z_1 & \dot{z}_1 \end{vmatrix}.$$

Ugyanis az első sor szerint kifejtve a Δ -t értelmező (42) alatti determinánst,

$$(45) \quad \Delta = \begin{vmatrix} z_0 & z_1 & 0 & 0 \\ x_0 & x_1 & y_1 & \dot{y}_1 \\ -y_0 & -y_1 & x_1 & \dot{x}_1 \\ 0 & 0 & z_1 & \dot{z}_1 \end{vmatrix} = z_0 U - z_1 D.$$

Ennek felhasználásával a (21₂) megoldás:

$$(46) \quad Z = \frac{z_0 U + \Delta \pm (z_0 U - \Delta)}{2U} = \begin{cases} z_0, \\ z_0 - \frac{D}{U} z_1. \end{cases}$$

⁴⁾ Olyannyira, hogy (41)-ből már következik is $\varepsilon = \pi/2$, továbbá $q = s = 0$, vagy $p = q = 0$ $s = k^2$.

Érdemes felírni (22) alapján az érintkezési vonal egyenletét, melyen a szerszám és a csavarfelület érintkezik. A (46) alapján számítottak szerint ez

$$(47) \quad \begin{aligned} Z &= z_0 + \lambda z_1, \\ X &= x_0 + \lambda x_1, \\ V &= y_0 + \lambda y_1, \end{aligned}$$

ahol⁵⁾

$$(48) \quad \lambda = \lambda(\varphi) = -\frac{D}{U}, \quad \text{vagy } 0.$$

(20) és (44) alapján könnyen ki tudjuk számítani λ -t, ha figyelembe vesszük (40)-et:

$$(49) \quad \lambda(\varphi) = \frac{1}{1+k^2} \left[(1+k d/a \operatorname{ctg} \delta) \operatorname{ctg} \varphi - k^2(\varphi - \varphi_0) - \frac{d/a + k \operatorname{ctg} \delta}{\sin \varphi} \right].$$

A (21) szerint rögtön képezhetjük a szerszám profilgörbéjének paraméteres egyenletét is:

$$(50) \quad Z = z_0 + \lambda z_1, \quad R = \sqrt{(x_0 + \lambda x_1)^2 + (y_0 + \lambda y_1)^2}.$$

Tehát végeredményben az érintkezési vonal egyenlete (47), míg a profilgörbéé (50), ahol λ (49) alatt van megadva, és x_i, y_i, z_i a (40₁) alatti.

Az érintkezési vonal egyenletét vektorosan összefoglalva röviden így írhatjuk:

$$(51) \quad \mathbf{r}(\varphi) = \{X, V, Z\} = \mathbf{C} \mathbf{f}_e - \{d; 0; 0\},$$

ahol

$$(52) \quad \mathbf{C} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & \cos \delta & \sin \delta \\ 0 & -\sin \delta & \cos \delta \end{bmatrix}$$

a δ szöggel való forgatás mátrixa, míg (9₂) és (5₂) szerint (7)-hez hasonlóan

$$(53) \quad \begin{aligned} \mathbf{f}_e &= \mathbf{r}_c + \mathbf{r}_g = \mathbf{r}_0 + \lambda \mathbf{T} = \\ &= a \{ \cos \varphi - \lambda \sin \varphi; \sin \varphi + \lambda \cos \varphi; k(\varphi - \varphi_0 + \lambda) \}, \end{aligned}$$

és itt λ a (49) alatti érték.

Ha a szerszámhoz rögzített koordináta-rendszerről visszatérünk a csavarfelülethez rögzített x, y, z rendszerre, akkor látjuk, hogy az érintkezési vonal egyenlete maga az (53) alatti $\mathbf{f} = \mathbf{f}_e$, ahol λ a (49) alatt megadott függvénye φ -nek.

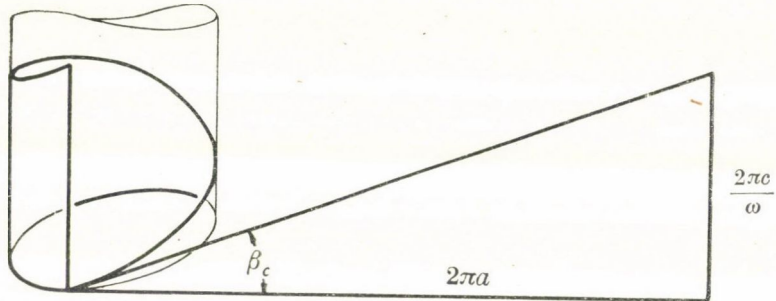
⁵⁾ $\lambda = 0$ nem jöhet számításba, mert akkor (47) a csavarvonal egyenletévé fajul.

Megjegyzések

1. A (49) alatt kiszámított λ különösen könnyen számítható, ha δ -t úgy választjuk, hogy

$$(54) \quad \operatorname{tg} \delta = k = \operatorname{tg} \beta_c$$

legyen. Minthogy (2) szerint $k = c/(a\omega)$ a csavarvonal β_c emelkedési szögének tangense (3. ábra), ez akkor fog bekövetkezni, ha δ -t a csavarvonal emelkedési szögével egyenlőnek választjuk. Ekkor (49) így alakul:

3. ábra.

$$(55) \quad \begin{aligned} \lambda(\varphi) &= \cos^2 \beta_c [(1 + d/a) (\operatorname{ctg} \varphi - 1/\sin \varphi) - (\varphi - \varphi_0) \operatorname{tg}^2 \beta_c] = \\ &= \cos^2 \beta_c [(1 + d/a) (\operatorname{csc} \varphi - 1)/\sin \varphi - (\varphi - \varphi_0) \operatorname{tg}^2 \beta_c] = \\ &= -\cos^2 \beta_c \left[(1 + d/a) \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} + (\varphi - \varphi_0) \operatorname{tg}^2 \beta_c \right]. \end{aligned}$$

Ez még tovább egyszerűsödik, ha a következőt írjuk:

$$(56) \quad 1 + \frac{d}{a} = \gamma_c \operatorname{tg}^2 \beta_c.$$

Ekkor

$$(57) \quad \lambda(\varphi) = -\sin^2 \beta_c \left(\gamma_c \operatorname{tg} \frac{\varphi}{2} + \varphi - \varphi_0 \right).$$

Az (57) képlet azt mutatja, hogy a $\gamma_c = \pm 2$ esetben számíthatunk legegyszerűbb képletekre, vagyis (56) szerint akkor, ha

$$(58) \quad d = -a(1 \pm 2 \operatorname{tg}^2 \beta_c).$$

Ez természetesen technikailag nem minden β esetén valósítható meg

2. Hasonlóan igen egyszerűsödik a képlet ujjmaró esetén, midőn $d = 0, \delta = -\pi/2, \varphi_0 = \varphi_0 + \pi/2$:

$$(59) \quad \lambda(\varphi) = \cos^2 \beta_c \left[\operatorname{ctg} \varphi - \left(\varphi - \varphi_0 - \frac{\pi}{2} \right) \operatorname{tg}^2 \beta_c \right].$$

Ekkor (47) szerint az érintkezési vonal egyenletére egyszerű számolás után a

$$Z = \frac{a}{\sin \varphi} - A \sin \beta_c \cos \varphi, \quad A = a \sin \beta_c \left[\operatorname{inv} \left(\frac{\pi}{2} - \varphi \right) - \psi_0 \right],$$

$$(60) \quad X = A \sin \beta_c \sin \varphi,$$

$$V = -A \cos \beta_c, \quad (\operatorname{inv} \alpha = \operatorname{tg} \alpha - \alpha)$$

eredmény adódik, tehát a profilgörbe egyenlete:

$$(61) \quad Z = \frac{a}{\sin \varphi} - A \cos \tau, \quad A = a \sin \beta_c \left[\operatorname{inv} \left(\frac{\pi}{2} - \varphi \right) - \psi_0 \right],$$

$$R = A \sin \tau, \quad \cos \tau = \sin \beta_c \cos \varphi.$$

A (61) képlet alapján egyszerű grafikus szerkesztési eljárást lehet adni a megoldáshoz.

A képletekből leolvasható, hogy a -val arányosan nő a maró.

(Beérkezett: 1958. II. 25.)

IRODALOM

[1] BERMANT, A. F.: *Matematikai analízis*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
 [2] Ifj. DRANOS I.—HORNYIK L.—HOSSZU M.: „Profílozó szerszámok szerkesztése“. *Gép* (sajtó alatt).
 [3] ГРУДИН, А. Н.—ЛИХЦИЕР, М. Б.—ПОЛОЦКИЙ, М. С.: *Зуборезный инструмент, II*. Матгиз, Москва, 1946.
 [4] SALÁNKY J.: *Diplomaterv*. Miskolc, 1957.
 [5] SZELE T.: *Bevezetés az algebrába*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1953.
 [6] SZÓKE B.: „A fogaskerék profilmaróinak gépi előállításá“. *A Magyar Mérnök-és Építész-Egylet Közlönyének Havi Füzetek* 4 (1927) 124—139.

РЕШЕНИЕ ОДНОЙ ПРОБЛЕМЫ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЙ ГЕОМЕТРИИ

млш. I. DRANOS, L. HORNYIK и M. HOSSZU

Резюме

Рассматриваем спиральную поверхность (24), которую одна линия генерирует. Цель работы: определение профильной кривой одной дисковой фрезы, т. е. определение X, Z плоскостного разреза, который оформляет одну конечную часть (ленту (24)). Решение (21), (17), где U, V, W и x_i, y_i, z_i даны в (20), (23) — (26).

Пальцевая фреза описывается во втором параграфе, как частный случай (31). (См. фиг. 2.) В случае одной плоской спиральной поверхности т. е. при исполнении (27), (28) решение дается (37).

Третий параграф занимается дисковой фрезой косозубого зубчатого колеса. В этом случае результатом будет (50), где λ имеет форму (49), и x_i ,

y_i, z_i даны в (40). δ и также a и d выбирая так как в (54), (49) вычисление λ упрощается в (57).

В завершение рассматривается частный случай пальцевой фрезы, тогда получим профильную кривую (61).

SOLUTION OF A TOOL GEOMETRICAL PROBLEM

by

JR. I. DRAHOS, L. HORNYIK and M. HOSSZÚ

Abstract

Let us consider the helicoidal surface (24) generated by a straight line (See Fig. 1.) The object of the present paper is to determine the profile curve, i. e., the X, Z plane cut of a circular cutter which mills a finite part (a band) of the surface (24). The solution is (21), (17), where U, V, W , and x_i, y_i, z_i are given by (20), (23)—(26).

The shank cutter is treated in §2 as the special case (31). (See Fig. 2.) Then the solution is (37) for a square-treaded screw surface (right helicoid) where we have (27), (28).

§3 deals with the circular cutter of helicoid gears. Then we get (50), where λ is of the form (49) and x_i, y_i, z_i are given by (40). By choosing δ resp. a and d as in (54), the calculation (49) of λ is simplified into (57). Finally, the special case of shank cutter is examined, then we obtain the profile curve (61).